БУЛГАН АЙМАГ

АНХДАГЧ, АЛДАРТНУУДЫН

ӨЛГИЙ НУТАГ

АНХДАГЧ АЛДАРТНУУД

30 гаруй

2019 он

АЙМГИЙН ЕРӨНХИЙ МЭДЭЭЛЭЛ

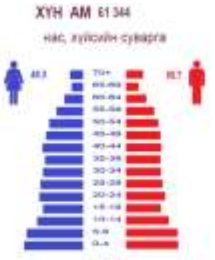

Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, *хувиар*

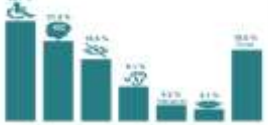

Барилга, орон сууц, нийтийн аж ахуй

- Дотоодын барилгын байгууллагуудын гүйцэтгэсэн барилга угсралт их засварын ажил
  - 30530.9 сая
- Ус түгээх цэгийн тоо
  - 71
- Зөөврийн ус хэрэглэдэг өрх
  - 12807
- Ус тээврийн машины тоо
  - 9
- Хог устгах цэг
  - 25
- Хог тээврийн машины тоо
  - 26
- Халуун усны цэгийн тоо
  - 26

2019 онд монгол улсын дотоодын нийт бүтээгдэхүүний 1%, хангайн бүсийн 13% болох 365.8 тэрбум төгрөгийн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж байна.

Нэг хүнд ногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүн 5.9 сая төгрөг болсон байна. ДНБ-н бий болгосны 53.4 хувийг хөдөө аж ахуйн салбар бүрдүүлсэн байна.

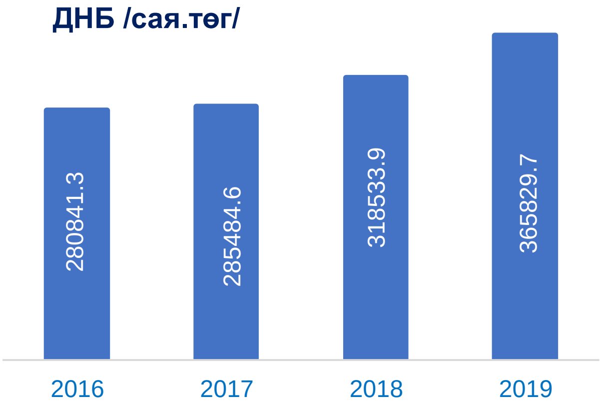

ДНБ-ийг салбараар авч үзвэл: ХАА, ан агнуур, ойн аж ахуйн салбар 53.4%, Аж үйлдвэр, барилгын салбар нь 21.9%, Үйлчилгээний салбар 24.8%-ийг тус тус эзэлж байна. Нэг хүнд ногдох ДНБ нь 2016 онд 4.6 сая, 2017 онд 4.6 сая 2018 онд 5.1 сая, 2019 5.9 сая төгрөгт хүрсэн байна.

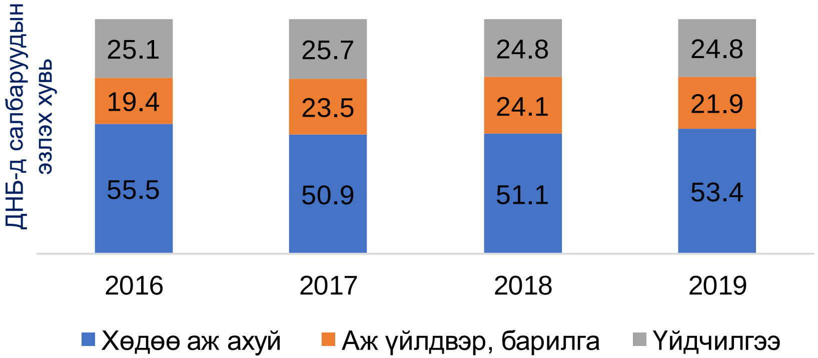

Аймгийн төсвийн орлого, зарлага, *сая.төг*

Аймгийн төсвийн өр, авлага

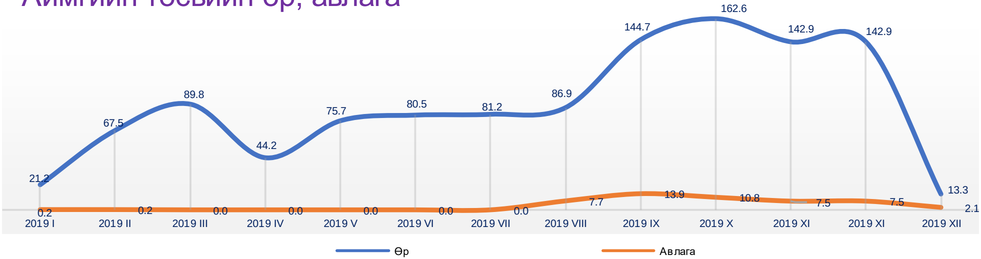

Аж үйлдвэрийн салбарын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлт, борлуулалт, *оноор, сая.төг*

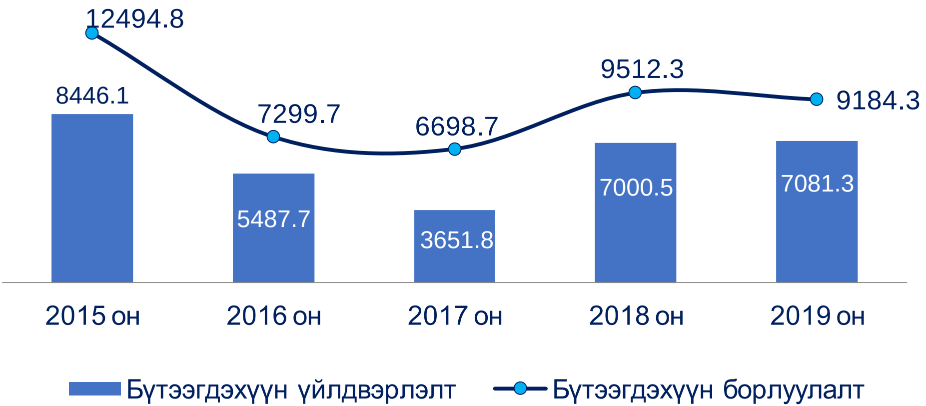

Малын тоо

Төрөл	2010 он	2011 он	2012 он	2013 он	2014 он	2015 он	2016 он	2017 он	2018 он	2019 он
Бодоор *	651074	664423	724773	797444	911166	953017	1011935	974377	926058	1022479
Толгойн тоо	2293231	2340806	2578616	2757185	3132786	3223822	3485606	3361633	3305495	3641704
Тэмээ	852	945	1042	1125	1240	1220	1305	1360	1375	1452
Адуу	182849	185956	199329	225681	253352	264274	274269	261862	244036	272020
Үхэр	176113	180929	195124	221005	259264	281576	293602	283891	255264	282391
Хонь	1179772	1187959	1340814	1449566	1648781	1697841	1861270	1794411	1778224	1923834
Ямаа	753645	785017	842307	859808	970149	978911	1055160	1020109	1026596	1162007

*Бодод шилжүүлэхдээ адуу, үхрийг 1 бод, тэмээг 1.5 бод, 6 хонь 8 ямааг тус бүр 1 бод гэж тооцов. 2019 оны жилийн эцсийн мал тооллогын дүнгээр Булган аймгийн 16 сумын 75 багт 3.6 сая толгой мал тоолуулж өмнөх оныхоос 33.6 мянган толгой малаар өссөн байна. Мал сүрэг бүх төрөл дээрээ өссөн үзүүлэлттэй байна.

Өрх, малчдын тоо, насны бүтэц, тэдний соёл, ахуйн байдал

Төрөл	2016	2017	2018	2019
Малтай өрх	10614	10685	10683	10742
Малчин өрх	8301	8499	8296	8526
Малчдын тоо	15579	14472	13797	13917
16-34 насны	4273	4074	3775	3569
35-аас тэтгэвэрт гарах хүртэл насны	9613	8325	8173	8389
Тэтгэврийн насны	1693	2055	1849	1959
Нийт малчдаас эмэгтэй	7103	6091	5675	5670
Насны бүрэлдэхүүн хувь	100	100	100	100
16-34 насны	27	26	27	26
35-аас тэтгэвэрт гарах хүртэл насны	62	53	59	60
Тэтгэврийн насны	11	13	13	14
Нийт малчдаас эмэгтэй хувь	45.5	42.1	41.1	40.7
Нэг малчин өрхөд ногдох малын тоо /толгойгоор/	420	396	398	427

Малын тоо, сумдаар

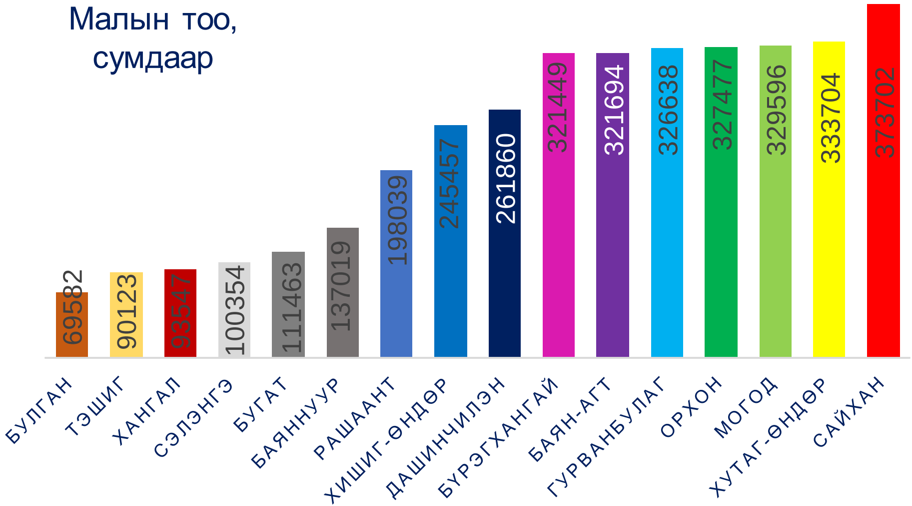

2019 оны жилийн эцсийн мал тооллогын дүнгээр Булган аймгийн хэмжээнд 3 641704 толгой мал тоологдсон байна.

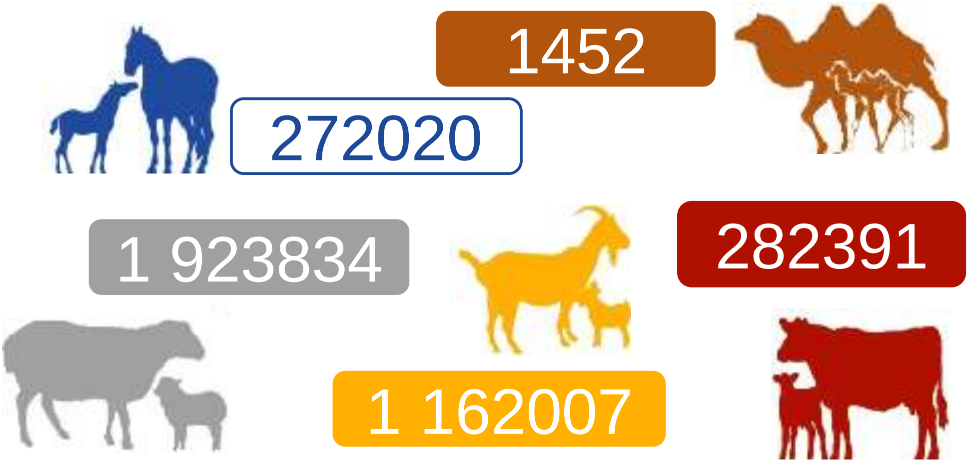

Хамгийн олон малтай сумд

Сайхан	373702
Хутаг-Өндөр	333704
Могод	329596
Орхон	327477
Гурванбулаг	326638

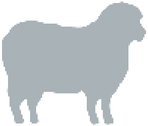

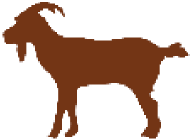

Малын төрлөөр нь авч үзвэл:

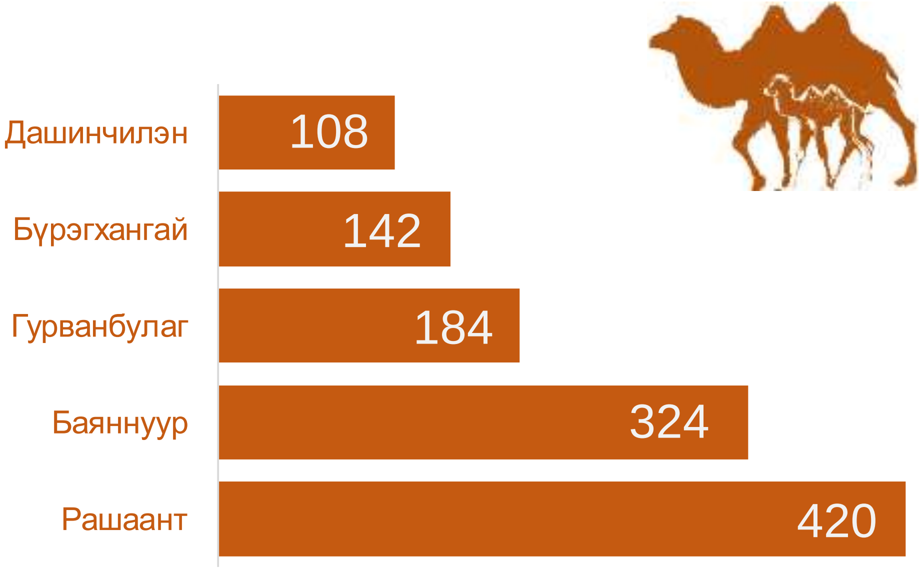

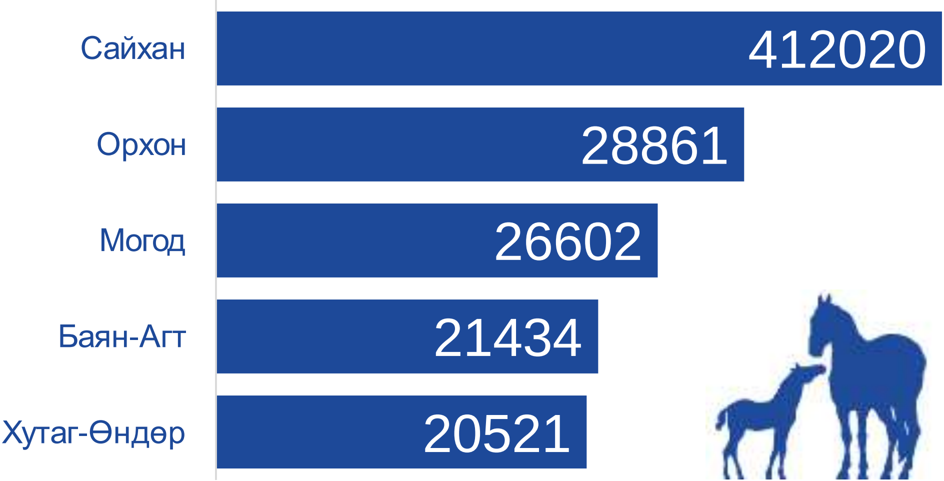
Сайхан
412020
Орхон
28861
Могод
26602
Баян-Агт
21434
Хутаг-Өндөр
20521

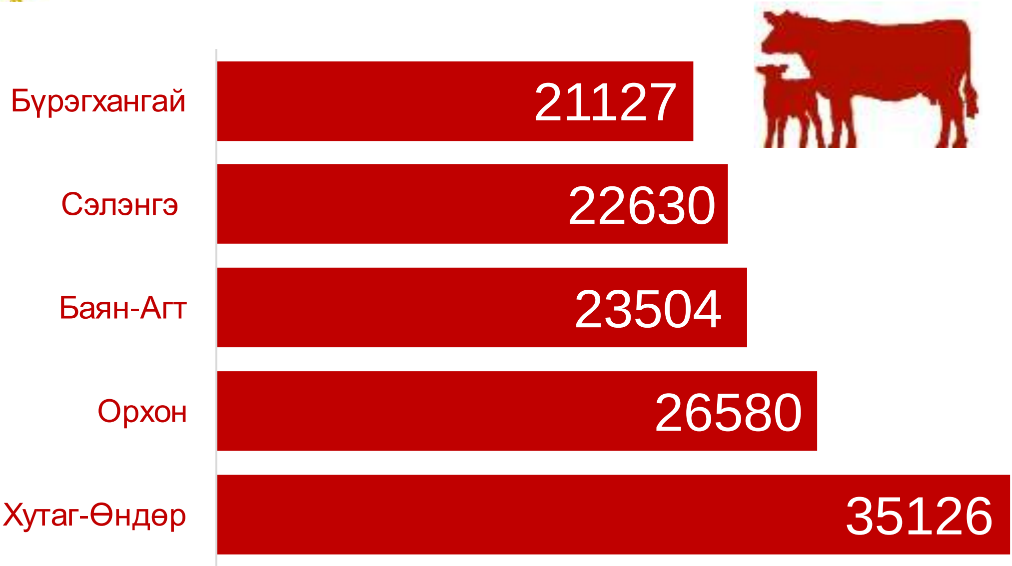
Бүрэгхангай
21127
Сэлэнгэ
22630
Баян-Агт
23504
Орхон
26580
Хутаг-Өндөр
35126

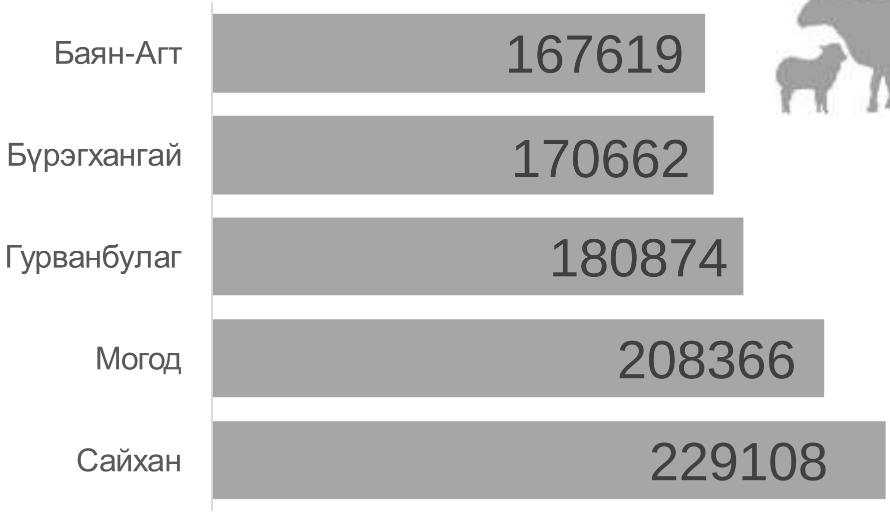

Баян-Агт
167619
Бүрэгхангай
170662
Гурванбулаг
180874
Могод
208366
Сайхан
229108

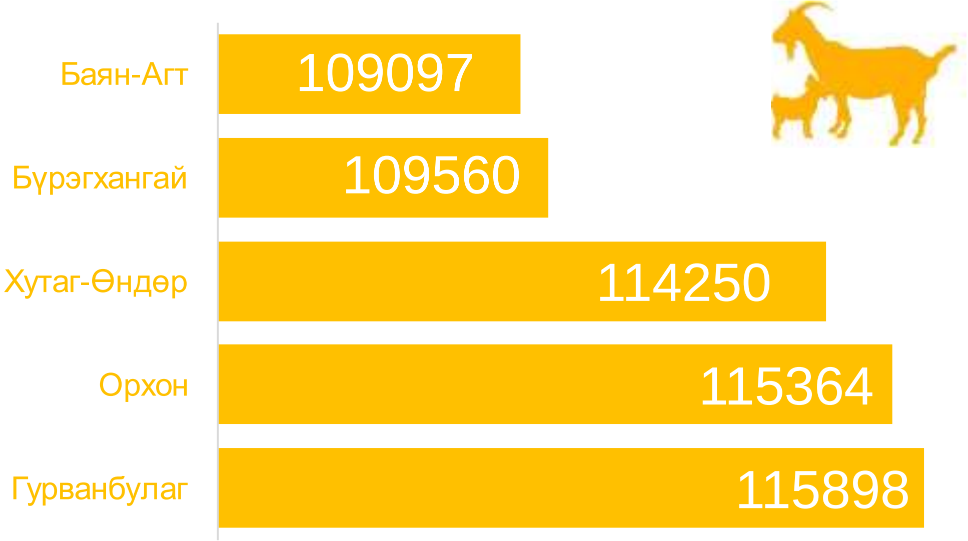
Баян-Агт
109097
Бүрэгхангай
109560
Хутаг-Өндөр
114250
Орхон
115364
Гурванбулаг
115898

Гол нэрийн зарим барааны жилийн дундаж үнэ

- Хонины мах 7000 (кг)
- Үхрийн мах */ястай/* 7000 (кг)
- Үхрийн мах */ясгүй/* 7000 (кг)
- Гурил 1325
- Цагаан будаа 2400
- Шингэн сүү 2000 (литр)
- Элсэн чихэр 1900 (кг)
- Цахилгаан 112.64 (1квтц)
- Халаалт 330 м2
- Бензин АИ-80 1745 (литр)

ХАА-н зарим бүтээгдэхүүний зах зээлийн дундаж үнэ (мян.төг)

- Ямааны цагаан ноолуур 45000
- Ямааны бор ноолуур 45000
- Адууны шир 7000
- Ямааны ноолууртай арьс 22000

Тариалсан талбай нийт 50504.7

- Үр тариа 40913.7
- Хүнсний ногоо 132.4
- Төмс 373.1
- Тэжээлийн ургамал 1499.5
- Техникийн ургамал 7586

Хураасан ургац (тонн)

- Үр тариа 56684.8
- Хүнсний ногоо 1058.5
- Төмс 5356.1
- Тэжээлийн ургамал 5920.8
- Техникийн ургамал 2831
- Жимс жимсгэнэ 30363.6

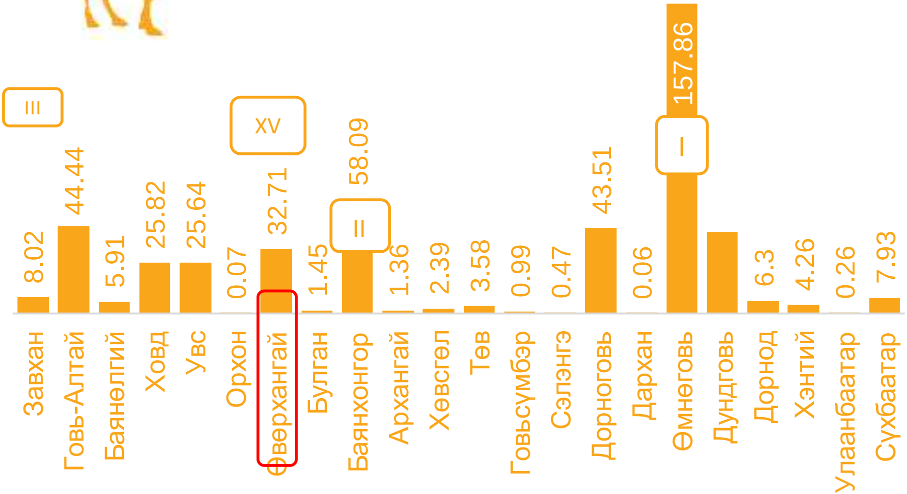
III
XV
II
I
8.02
44.44
5.91
25.82
25.64
0.07
32.71
1.45
58.09
1.36
2.39
3.58
0.99
0.47
43.51
0.06
157.86
6.3
4.26
0.26
7.93
Завхан
Говь-Алтай
Баянөлгий
Ховд
Увс
Орхон
Өвөрхангай
Булган
Баянхонгор
Архангай
Хөвсгөл
Төв
Говьсүмбэр
Сэлэнгэ
Дорноговь
Дархан
Өмнөговь
Дундговь
Дорнод
Хэнтий
Улаанбаатар
Сүхбаатар

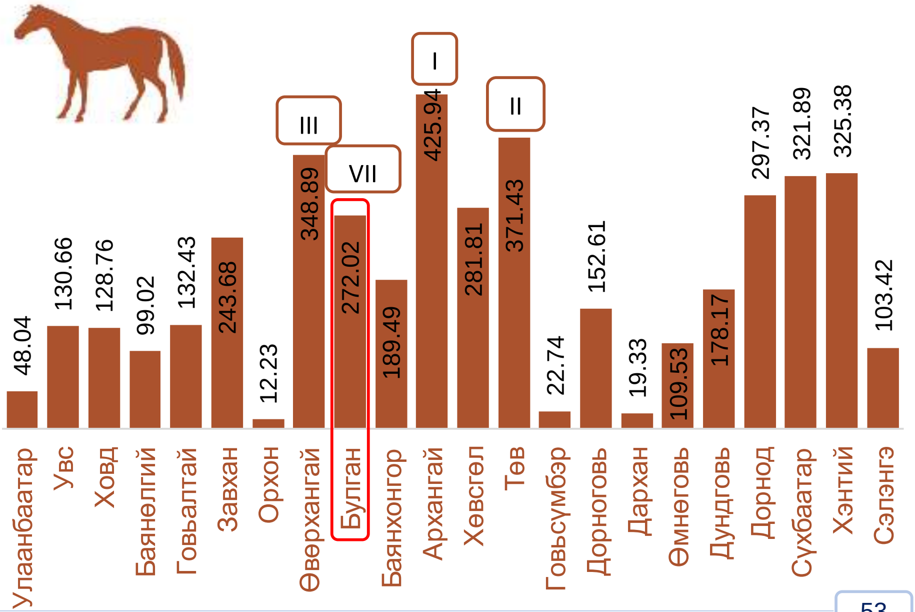
I
II
III
VII
48.04
130.66
128.76
99.02
132.43
243.68
12.23
348.89
272.02
189.49
425.94
281.81
371.43
22.74
152.61
19.33
109.53
178.17
297.37
321.89
325.38
103.42
Улаанбаатар
Увс
Ховд
Баянөлгий
Говьалтай
Завхан
Орхон
Өвөрхангай
Булган
Баянхонгор
Архангай
Хөвсгөл
Төв
Говьсүмбэр
Дорноговь
Дархан
Өмнөговь
Дундговь
Дорнод
Сүхбаатар
Хэнтий
Сэлэнгэ

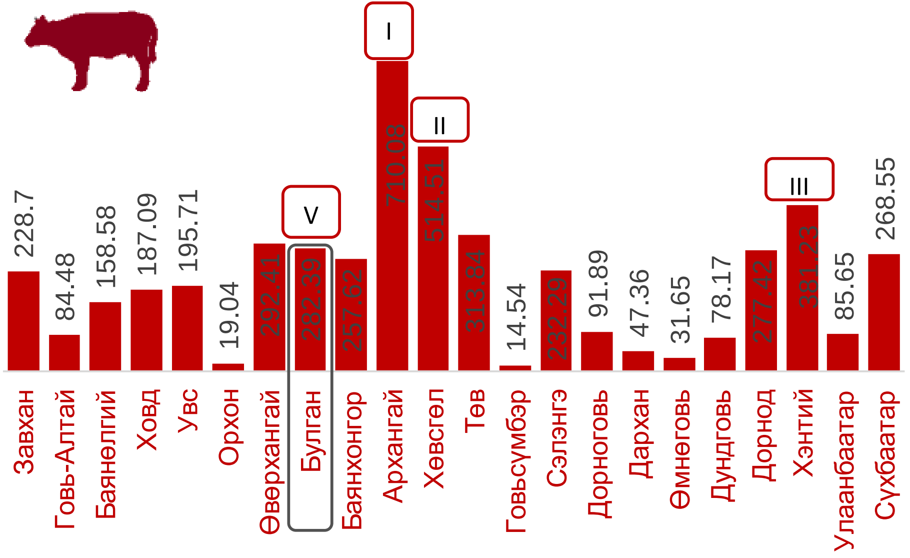
I
II
III
V
228.7
84.48
158.58
187.09
195.71
19.04
292.41
282.39
257.62
710.08
514.51
313.84
14.54
232.29
91.89
47.36
31.65
78.17
277.42
381.23
85.65
268.55
Завхан
Говь-Алтай
Баянелгий
Ховд
Увс
Орхон
Өверхангай
Булган
Баянхонгор
Архангай
Хевсгел
Тев
Говьсумбэр
Сэлэнгэ
Дорноговь
Дархан
Өмнеговь
Дундговь
Дорнод
Хэнтий
Улаанбаатар
Сухбаатар

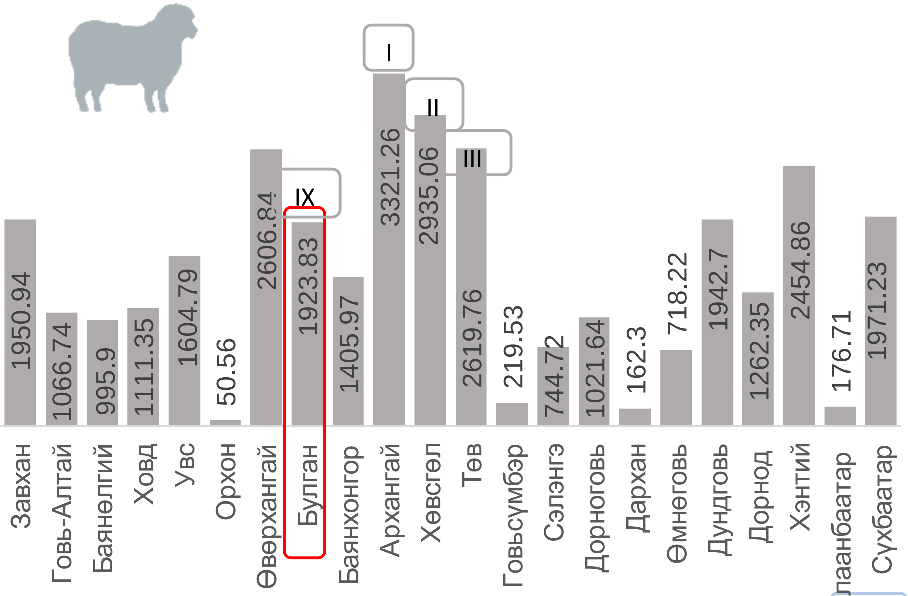

I
II
III
IX
1950.94
1066.74
995.9
1111.35
1604.79
50.56
2606.84
1923.83
1405.97
3321.26
2935.06
2619.76
219.53
744.72
1021.64
162.3
718.22
1942.7
1262.35
2454.86
176.71
1971.23
Завхан
Говь-Алтай
Баянөлгий
Ховд
Увс
Орхон
Өвөрхангай
Булган
Баянхонгор
Архангай
Хөвсгөл
Төв
Говьсүмбэр
Сэлэнгэ
Дорноговь
Дархан
Өмнөговь
Дундговь
Дорнод
Хэнтий
Улаанбаатар
Сүхбаатар

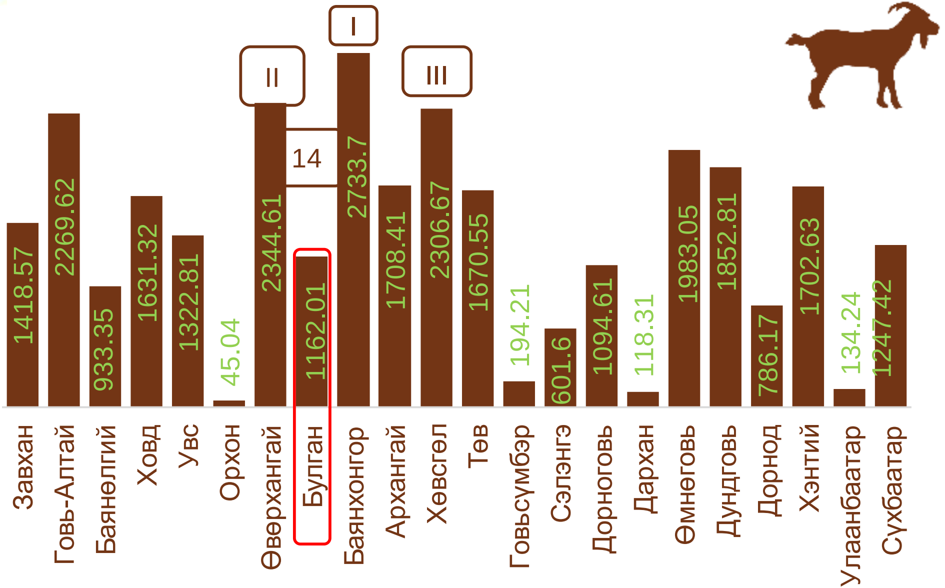

I
II
III
14
1418.57
2269.62
933.35
1631.32
1322.81
45.04
2344.61
1162.01
2733.7
1708.41
2306.67
1670.55
194.21
601.6
1094.61
118.31
1983.05
1852.81
786.17
1702.63
134.24
1247.42
Завхан
Говь-Алтай
Баянөлгий
Ховд
Увс
Орхон
Өвөрхангай
Булган
Баянхонгор
Архангай
Хөвсгөл
Төв
Говьсүмбэр
Сэлэнгэ
Дорноговь
Дархан
Өмнөговь
Дундговь
Дорнод
Хэнтий
Улаанбаатар
Сүхбаатар

Гэмт хэрэг

- Бүртгэгдсэн гэмт хэрэг бүгд 459
- Хүний амь бие, эрүүл мэндийн эсрэг гэмт хэрэг 98
- Хүчингийн гэмт хэрэг 15
- Хулгайлах гэмт хэрэг 82
- Малын хулгайн гэмт хэрэг 117
- Тээврийн хэрэгслийн хөдөлгөөний аюулгүй байдал, ашиглалтын журмын эсрэг гэмт хэрэг 24
- Гэмт хэргийн улмаас гэмтсэн нас барсан хүмүүс 139
    - Гэмтсэн 113
    - Нас барсан 26

ДИВААЖИНГИЙН СҮМ

Дашчойнхорлин хийдийн туйрийн баруун хэсэгт орших хиймэл шороон овоолгын дээр 17-р зууны сүүл үед бүтээгдсэн нэгэн сүмийн үлдэгдэл бий. Энэ сүмийг Чин ван Ханддоржийн эмэг эхийн санаачлагаар бүтээсэн гэдэг. Сүмийг 1938 оны үед нурааж устгасан бөгөөд 1990 он, 2018 онуудад нутгийн сүсэгтэн олон сэргээн босгожээ.

ЦОГТЫН ЦАГААН БАЙШИН

Булган аймгийн Баяннуур, Дашинчилэн сумдын зааг, Туул голын баруун хөндий, Халдун зүрх уулын өвөрт хуучины нэгэн барилгын үлдэгдэл бий. Үүнийг нутгийнхан Цогтын цагаан байшин гэдэг Байшингийн үлдэгдлийн баруунтаах довцог дээр төвд, Монгол бичээс бүхий гэрэлт хөшөө бий.

УРАН ТОГОО УУЛ

Уран уул нь Булган аймгийн Хутаг-Өндөр сумын нутагт Булган хотоос баруун тийш 80 км-т Хөвсгөлийн Мөрөн хот орох авто замын дэргэд оршдог унтарсан галт уул юм. Энэхүү уулыг Уран бүрхээр уул гэдэг бөгөөд анх 1965 онд дархлан улсын тусгай хамгаалалтанд авчээ. Д.т.д 1686 м өндөр, орой дээрээ тогоотой, тогооны амсар нь 500-600 м өргөн, гүн нь 50-60 м юм. Тогоондоо 20 м орчим голчтой, 1.5м-ийн гүнтэй дугуй хэлбэрийн нууртай бөгөөд нуурын эргэн тойронд ой мод хүрээлсэн байдаг.

ШИВЭЭТ УЛААНЫ ЦОГЦОЛБОР ДУРГАЛ

Баян-Агт сумын төвөөс урагш 30-аад километр зайд Хануй голын хойд талд Шивээт улаан хэмээх уулын орой дээр Y-YIII зууны үеийн Түрэгийн Эльтерес Кутлуг хааны дурсгалд зориулсан цогцолборын туурь, им тамга бүхий хөшөө, хүн чулуу, арслан, хонь зэрэг 20 гаруй чулуун дурсгалтай цогцолбор бий.

ХАР БУХЫН БАЛГАС

Булган аймгийн Дашинчилэн сумын төвөөс баруун зүгт 12 км зайтай байдаг Хар бухын голын өмнө хөвөөнд, Хадаасан толгойн зүүн хойно эртний хотын туйрыг Хар бухын буюу Хадаасангийн балгас гэдэг. Туйрыг анх XIX зууны үед илрүүлэн олсон ба 1934, 1948-1949 онуудад хайгуул судалгаа, 1970 онд бага хэмжээний малталгаа хийж байжээ. Уг хотын туурь түүхийн хоёр өөр цаг үед холбогдох бөгөөд эхнийх нь X-XI зууны Кидан улсын үе болно.

ХАР БУХЫН БАЛГАС

Булган аймгийн Дашинчилэн сумын төвөөс баруун зүгт 12 км зайтай байдаг Хар бухын голын өмнө хөвөөнд, Хадаасан толгойн зүүн хойно эртний хотын туйрыг Хар бухын буюу Хадаасангийн балгас гэдэг. Туйрыг анх XIX зууны үед илрүүлэн олсон ба 1934, 1948-1949 онуудад хайгуул судалгаа, 1970 онд бага хэмжээний малталгаа хийж байжээ. Уг хотын туурь түүхийн хоёр өөр цаг үед холбогдох бөгөөд эхнийх нь X-XI зууны Кидан улсын үе болно.

МОГОЙН ШИНЭ УС

Архангай аймгийн Хайрхан сум, Булган аймгийн Сайхан сумын нутгийн зааг дээр Могойн Шинэ ус хэмээх газар орших эртний Уйгурын үеийн гэрэлт хөшөө, булшны цогцолбор байна. Энэхүү дурсгал далайн түвшнээс дээш 1477 метрийн өндөрт оршин байна. Энэхүү гэрэлт хөшөө дундуураа хоёр хуваагдсан, хөшөөний суурь болох чулуун яст мэлхийний толгой хугарч байхгүй болжээ. 1970-аад онд нутгийн нэгэн малчин уурлаад энэнхүү хөшөөний нэг хэсгийн авч яваад Могойн нуур луу хаясан гэсэн мэдээ байх бөгөөд чухам хөшөөний ямар хэсгийг Могойн Шинэ усны аль нуур луу нь аваачиж хийснийг тодруулах боломж гарсангүй. Учир нь Могойн Шинэ хэмээх энэхүү газар олон жижиг нуур бүхий хотгор газар болно. Судалгааны ном зохиолуудад “ Моюн-чурын хөшөөний түрэг бичээс” гэсэн нэрээр орсон байдаг.

БИЙ БУЛАГИЙН БАЛГАС

Хутаг-Өндөр сумын нутаг орших энэхүү газрыг улсын хамгаалалтанд байх түүх, соёлын дурсгалт газрын жагсаалтанд оруулсан байдаг. Түрэгийн хаант улс мөхсөний дараа Монгол нутагт түр хугацаанд хүчирхэгжин мандаж байсан улс бол Уйгур улс. Уйгурын үед холбоотой олон чухал дурсгал Монгол нутагт багагүй байгаа бөгөөд тэр дундаа хот тосгонтой холбогдсон хэд хэдэн дурсгал байдаг. Уйгур нар нь өөрийн улсыг байгуулж, хот хэрэм барь байсны ул мөр нь одоогийн Архангай аймгийн Хотонт сумын нутагт орших Хар Балгас, Булган аймгийн Хутаг-Өндөр сумын нутаг Намнан уулын ойролцоо орших Бий булагийн балгас билээ. Хар балгас нь Уйгур улсын нийслэл байсан.

ХӨГНӨ ТАРНА БАЙГАЛИЙН ЦОГЦОЛБОРТ ГАЗАР

Булган аймгийн Гурванбулаг, Рашаант, Өвөрхангай аймгийн Бүрд зэрэг гурван сумын нутаг дамнасан нийтдээ 84390 га талбай бүхий Хөгнө-Тарна байгалийн цогцолбор газар.Хөгнөхаан уулыг эрт дээр үеэс "Хан" хэмээн шүтэн хамгаалж ирсэн бөгөөд энд Тахилгын овоо, Сантын овоо, Бага ханы овоо зэрэг тахилгатай газрууд бий. Хөгнөхаан уул нь Богд хаант монгол улсын үед төр шашины холбогдолтойгоор тахин шүтэж ирсэн дөрвөн хан уулын нэг нь байжээ.